

Володимир В'ятрович

ТРИ ЗНАЙОМСТВА З МАРІЄЮ САВЧИН

Першим було знайомство через книгу, яку Ти, шанований читачу, тримаєш у руках. Видання, що з'явилося 1995 року в серії «Літопис УПА», незабаром після того потрапило до моїх рук. На той момент я вже ознайомився з великою кількістю спогадів вояків УПА, але ці були особливі, адже стали першими прочитаними мемуарами жінки з підпілля. Проте особливість книги цим не вичерпувалася. Для мене як історика спогади повстанців були насамперед джерелом інформації, часто єдиним доступним джерелом інформації, адже документи УПА в сховищах КГБ ще довгий час залишалися недосяжними. Книга Савчин у цьому плані не розчарувала — вона наповнена надзвичайно цікавими фактами про боротьбу підпільників на теренах Закерзоння протягом 1944–1947 років, а згодом на території Волині до 1953 року. Причому в книзі можна віднайти інформацію про діяльність підпілля як на низовому рівні, так і на рівні вищого керівництва ОУН.

Але оригінальність цих спогадів усе-таки не лише в їхній важливості з погляду відтворення фактів минулого, а й у надзвичайній здатності авторки переконливо передати емоції людей, які присвятили себе боротьбі за свободу. Любов, ненависть, страх, відвага, жертвність і зрада — ці переживання самої Марії Савчин та її друзів дуже проникливо відтворено на драматичному тлі подій 1940–1950-х років.

Завдяки емоційній наповненості книга читається як талановитий художній твір, втримуючи увагу читача

до останньої сторінки. Після спогадів Савчин мав можливість перечитати десятки інших мемуарів про ОУН та УПА, в тому числі жіночих, але жодні з них не справили на мене такого глибокого враження, як «Тисяча доріг».

Схожі відгуки на книгу я чув майже від усіх, хто мав нагоду прочитати її. Іван Кривуцький, учасник визвольного руху і теж автор спогадів про боротьбу УПА, писав: «“Тисяча доріг” Марії Савчин — це досі найкращий літературний твір про нашу визвольну боротьбу під час і після Другої світової війни; це вічний пам'ятник павшим за волю на рідній землі, пам'ятник тим, які перейшли крізь тюрми, концтабори, заслання разом з дітьми». Спогади Савчин цілком заслужено і досить швидко стали культовою книгою про підпілля. Читачі спочатку розкупили її наклад у виданні «Літопис УПА», а потім і опублікований «Смолоскипом». В 2001 році з'явився англомовний переклад книги, передмову до неї написав відомий американський дослідник Джон Армстронг.

Для мене ця книга стала важливим засобом поширення інформації про УПА. За відсутності науково-популярних видань про боротьбу українських повстанців (перша такого формату книга «УПА. Історія нескорених» з'явилася щойно в 2007 році) саме спогади Марії Савчин були найкращою пропозицією для тих, хто нічого не знав, але хотів «почитати щось про бандерівців».

Десь на початку 2000-х мені поталанило познайомитися з пані Марією особисто. Вона на той момент уже кількаторазово навідувалася в Україну і під час приїздів не лише відвідувала рідних та близьких людей, але й проводила просвітницьку роботу серед молоді. Якраз під час такого заходу ми й зустрілися.

Пані Марія виступала в актовій залі одного з університетів. Приміщення було заповнене студентами, більшість із них, імовірно, з'явилися там не з власної волі. Тому на початку виступу увага аудиторії була доволі розсіяна, деякі з молодих людей з нетерпінням чекали,

коли все закінчиться. Але за кілька хвилин Марія Савчин геть змінила атмосферу в залі. Старша жінка невисокого зросту говорила з таким запалом, що здавалося, ніби вона є ровесницею тих, до кого промовляє. Вона нікого не повчала, лиш переповідала про своє життя та своїх побратимів, про те, з чим стикалися вони, коли їм було, як більшості з присутніх, — по двадцять з лишком років. Марія Савчин ніби оживляла тих, хто для слухачів були в кращому випадку лише книжковими героями з давніх часів.

Згодом, ближче познайомившись із пані Марією, побачив, що вона не лише натхненна промовиця, але й людина, здатна швидко й ефективно організовувати роботу. Разом з нею ми підготували і опублікували в 2005 році спогади її чоловіка, Василя Галаси, «Наше життя і боротьба». Книга теж надзвичайно цікава, але досить серйозно відрізнялася від спогадів Марії Савчин. Чоловік і дружина разом перейшли через найдраматичніші перипетії визвольної боротьби на Закарпатті та Волині, тож, по суті, писали про ті самі події. Проте писали геть по-різному: текст у Галаси здебільшого сухий звіт командира, у Савчин — емоційна розповідь жінки, свідчиці та учасниці. Обидві книги взаємно доповнюються, створюючи унікальний в історіографії тандем спогадів, написаних подружньою парою.

З часу підготовки мемуарів Галаси між нами зав'язалися дружні відносини. Ми листувалися, говорили телефоном, кілька разів зустрічалися в Україні чи Америці. Розмови, звісно, були про минуле, але не лише — пані Марія дуже цікавилася сучасними політичними подіями. Зокрема боляче сприймала, те що Україна так довго йшла до державного визнання ООН та УПА. Врешті вона так і не дочекалася цього: їй забракло два роки життя до законодавчого ухвалення в 2015 році закону, який надав воякам УПА та учасникам підпілля ООН статус борців за незалежність.

Третє знайомство із Марією Савчин, як і перше, було заочним — через текст. Цього разу не написаних нею

спогадів, а записаних КГБ свідчень. У 2009 році, працюючи над розсекреченням документів комуністичних спецслужб, отримав врешті можливість ознайомитися з матеріалами архівно-кримінальної справи № 55204 «по обвиненію Савчин Марії Петровни». Протоколи допитів, записані протягом липня 1953 — квітня 1954 років, відразу після арешту, містять чимало важливих деталей, яких іноді бракувало в спогадах, написаних значно пізніше. Два томи справи (разом майже 600 аркушів) — безперечно важливе джерело для істориків, яке допоможе уточнити конкретні дати подій чи імена їхніх учасників. Серед останніх найбільше згадуються загиблі побратими з підпілля. І не лише тому, що називати на допитах тих, хто вже не живе, було звичною тактикою підпільників. Але й тому, що спіймані чекістами влітку 1953 року Галаса та Савчин належали до «останніх могікан», які все ще продовжували боротьбу.

Але незважаючи на відносно більшу фактографічну точність, матеріали справи не здатні повною мірою передати перипетії складного життя Марії Савчин. Очевидно, що заарештована підпільниця не збиралася бути щирою із чекістами. Крім того, на заваді стояв і формат протоколів — суха, канцелярська мова, стандартні запитання і так само оформлені відповіді, які позбавляють читача можливості почути допитувану. Здається, що серед сотень сторінок справи лише одна демонструє нам справжню Марію Савчин — та, на якій можна побачити її арештантське фото. Зі старого знімка на нас дивиться молода красива жінка, втомлена, але незломлена. Її викличний погляд видається застереженням чекістам, які надто швидко повірили в свою перемогу над нею. І справді, боротьба для Марії не закінчилася тоді в 1953-му. Архівно-кримінальна справа мовчить про те, що сталося після арешту. Але про це від першої особи можна дізнатися із написаної нею книги «Тисяча доріг», яка знову побачила світ у видавництві «Смолоскип».